

Dagmar Hartmanová

1. Úvod

Dne 1. prosince 2000 nabývá účinnosti zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a změně některých zákonů (dále jen „autorský zákon“ nebo „AZ“). Přijetím tohoto zákona dostala Česká republika v oblasti duševního vlastnictví světu závazku, který vyplývá z čl. 69 Evropské dohody, harmonizovat české právní předpisy s *acquis communautaire*, právním řádem Evropských společenství. Autorský zákon je rovněž právní úpravou kompatibilní se závazky vyplývajícími z posledních dvou mezinárodních úmluv, které byly přijaty v prosinci 1996 na půdě Světové organizace duševního vlastnictví (WIPO), a to jednak Úmluvy o autorském právu a jednak Úmluvy o výkonech výkonných umělců a zvukových záznamech; Česká republika tedy splňuje požadavky pro přistoupení k těmto dvěma tzv. internetovým úmluvám.

Autorský zákon je tradičně založen na kontinentálním pojetí autorského práva, to znamená, že pojímá autorské právo jako zvláštní osobnostní právo. Oproti předchozí právní úpravě obsažené v zákoně č. 35/1965 Sb., o dílech literárních, vědeckých a uměleckých, ve znění pozdějších předpisů, je však založen na dualistické koncepci (tj. oddělení osobnostních a majetkových práv) a na zásadě smluvní volnosti.

Autorský zákon, jakožto právní norma, která upravuje společenské vztahy vznikající z tvorby a společenského uplatňování autorských děl, zasahuje svými ustanoveními do působení velmi širokého okruhu subjektů. Typickými subjekty, jejichž činnosti se dotýkají ustanovení autorského zákona, jsou právě knihovny, nebo přesněji řečeno provozovatelé knihoven. Služby, které knihovny poskytují na prahu 21. století svým čtenářům, a to ať už se jedná o klasickou výpůjčku papírových knih, nebo poskytování dalších služeb spočívajících v pořizování tiskových rozmnoženin, digitalizaci tisků, jejich zpřístupňování online apod., jsou totiž užitím autorských děl jejich zpřístupňováním koncovým uživatelům.

2. Předmět autorského práva - dílo

Podle ustanovení § 2 odst. 1 AZ je předmětem práva autorského dílo literární, jiné dílo umělecké a dílo vědecké, které je jedinečným výsledkem tvůrčí činnosti autora a je vyjádřeno v jakékoli objektivně vnímatelné podobě. Dílo jako tzv. nehmotný statek je potřeba odlišovat od věci, jejímž prostřednictvím je dílo vyjádřeno, například dílo literární od knihy jako věci. Ustanovení § 9 odst. 3 AZ stanoví, že nabytím vlastnického práva k věci, jejímž prostřednictvím je dílo vyjádřeno, se nenabývá automaticky

oprávnění k výkonu práva dílo užit. To znamená, že jsem-li vlastníkem knihy, neznamená to samo o sobě, že jsem oprávněn užit literární dílo v ní obsažené.

Podle ustanovení § 2 odst. 3 je předmětem práva autorského také část díla, včetně názvu a jmen postav, pokud splňují obecné pojmové znaky díla. Naopak dílem není zejména holý námět sám o sobě, denní zpráva nebo jiný údaj sám o sobě. Ochrana podle práva autorského se nevztahuje na tzv. úřední díla ve smyslu ustanovení § 3 písm. a) AZ, kterými jsou zejména právní předpisy, rozhodnutí, veřejné listiny apod.

Z pohledu nakládání s dílem je nutné rozlišovat dvě kategorie autorských děl, a to jednak tzv. *díla chráněná* a jednak *díla volná*. Autorský zákon v ustanovení § 28 upravuje režim volného díla, které definuje jako dílo, u něhož uplynula doba trvání majetkových práv (viz dále), tak, že toto dílo může každý volně užit s tím, že nedotčeno zůstává ustanovení § 11 odst. 5 AZ stanovující, že po smrti autora si nikdo nesmí osobovat jeho autorství k dílu. Dílo pak smí být užit jen způsobem nesnižujícím jeho hodnotu a musí být uveden jeho autor, nejde-li o dílo anonymní. Neboli nakládání s volným dílem je až na výše uvedenou výhradu zcela volné. Jsou-li tedy předmětem knihovnických služeb volná díla, nepodléhají tyto služby omezením vyplývajícím z autorského zákona s výhradou výše uvedenou.

3. Obsah autorského práva

Obsahem práva autorského jsou jednak *osobnostní práva* a jednak *majetková práva* (§ 10 AZ). Mezi osobnostní práva patří zejména právo určit dílo ke zveřejnění, právo osobovat si autorství a právo na nedotknutelnost díla. Osobnostních práv se autor nemůže vzdát; tato práva jsou nepřevoditelná a zanikají smrtí autora. Ustanovení § 11 odst. 5 tím není dotčeno.

Majetková práva zahrnují právo autora dílo užit a udělit jiné osobě smlouvou oprávnění k výkonu tohoto práva; jiná osoba může dílo užit bez udělení takového oprávnění pouze v případech stanovených autorským zákonem (§ 12 AZ). Majetková práva jsou zjednodušeně označována jako právo nakládat s dílem. Majetková práva trvají obecně po dobu autorova života a 70 let po jeho smrti (§ 27 odst. 1 AZ) s tím, že autorský zákon dále upravuje zvláštní úpravu např. pro díla vytvořená spoluautory nebo audiovizuální díla. Majetková práva jsou nepřevoditelná a nelze se jich vzdát (§ 26 odst. 1 AZ). Autor však může licenční smlouvou poskytnout jiné osobě oprávnění k výkonu práva dílo užit, a to i pro všechny způsoby užití a výhradně na celou dobu trvání majetkových práv (§ 46 AZ). Součástí výhradní licenční smlouvy je ustanovení, že se autor sám zavazuje zdržet se výkonu práva (tzn. zejména užití díla) a zároveň může být, že nabyvatel výhradní licence je oprávněn licenci zcela nebo zčásti převést na třetí osoby. Důsledkem poskytnutí takovéto výhradní licence pak je, že přestože se právně (de iure) nejedná o translativní převod, faktické účinky jsou srovnatelné.

Autorský zákon definuje, co se rozumí právem dílo užit, a zároveň vymezuje v ustanoveních §§ 13 až 23 jed-

notlivé způsoby užití. Jednotlivé způsoby užití díla lze rozdělit do 3 základních skupin.

4. Způsoby užití díla

Do první skupiny se řadí *rozmnožování díla*, které je definováno jako zhotovování dočasných nebo trvalých, přímých nebo nepřímých rozmnoženin díla, a to jakýmkoli prostředky a v jakékoliv formě, za účelem zpřístupňování díla prostřednictvím těchto rozmnoženin. Dílo se rozmnožuje zejména ve formě rozmnoženiny tiskové, fotografické, zvukové, obrazové nebo zvukově obrazové, stavbou architektonického díla nebo ve formě trojrozměrné rozmnoženiny či ve formě elektronické zahrnující vyjádření analogové i digitální (§ 13 AZ). Rozmnožování je jediným způsobem užití, při kterém nedochází ke zpřístupňování díla. Dočasné rozmnoženiny jsou spojeny především s užitím autorských děl v počítačových sítích. Nepřímou rozmnoženinou např. literárního díla je třeba zvukový záznam četby literárního díla výkonným umělcem.

Do druhé skupiny se řadí způsoby užití, při kterých dochází ke *zpřístupnění díla prostřednictvím hmotných rozmnoženin* díla. V literatuře jsou tyto způsoby užití také někdy označovány jako užití se vztahem ke kopiím („copy related“). Tyto způsoby užití jsou typické tím, že k aktu zpřístupnění veřejnosti (např. vydání díla) dochází v čase odlišném od aktu skutečného vnímání (např. četby, sledování, poslouchání) znaku, obrazu a zvuku, v nichž je dílo vyjádřeno, veřejností. Do této skupiny patří rozšiřování, pronájem, půjčování a vystavování.

Rozšiřování je definováno jako zpřístupňování díla v hmotné podobě prodejem nebo jiným převodem vlastnického práva k originálu nebo rozmnoženině díla, včetně jejich nabízení za tímto účelem (§ 14 AZ). Jiným převodem vlastnického práva může být zejména darování nebo výměna. Tedy i rozdávaní rozmnoženin díla je užitím ve smyslu autorského zákona. Autorský zákon upravuje pravidlo tzv. vyčerpání práva, které znamená, že je-li originál či rozmnoženina díla oprávněně rozšířena prvním prodejem nebo jiným převodem vlastnického práva na území České republiky, je ve vztahu k takovému originálu či rozmnoženině díla právo na rozšiřování díla vyčerpáno. To znamená, že vlastnické právo k takové rozmnoženině či originálu díla lze dále převádět (prodejem, darováním, výměnou) na jiné osoby, ale pouze v České republice.

Pronájem se rozumí zpřístupňování díla (v hmotné podobě) za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu poskytnutím originálu nebo rozmnoženiny díla k dočasné osobní potřebě (§ 15 AZ). *Půjčováním* se rozumí zpřístupňování díla (v hmotné podobě) zařízením přístupným veřejnosti nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského či obchodního prospěchu poskytnutím originálu nebo rozmnoženiny díla k dočasné osobní potřebě (§ 16 AZ). Půjčování i pronájem mají jeden společný znak, jedná se o zpřístupňování díla k osobní potřebě. Nezahrnuje tedy ty případy, kdy je rozmnoženina poskytnuta za účelem dalšího šíření díla,

což je případ třeba výpůjčky záznamu filmového díla k promítání v kině nebo k vysílání v televizi. Rozdílem mezi pronájemem a půjčováním je znak majetkového prospěchu. Zjednodušeně řečeno, podnikatelské subjekty, které poskytují služby výdělečně (např. videopůjčovny), pronajímají rozmnoženiny děl, zatímco knihovny, které poskytují služby na nevýdělečné bázi, půjčují rozmnoženiny děl.

Vystavováním se rozumí zpřístupnění díla v hmotné podobě umožněním shlédnutí nebo jiného vnímání originálu nebo rozmnoženiny díla (§ 17 AZ). Vystavením není v žádném případě zpřístupnění díla v počítačové síti. Jednak není naplněn znak hmotné podoby a jednak se nejedná o vnímání rozmnoženiny zaznamenané na počítači toho, kdo zpřístupňuje, ale vždy další rozmnoženiny (dočasné nebo trvalé), která je zaznamenána na počítači toho, komu je dílo zpřístupňováno.

Třetí skupinu tvoří způsoby užití spočívající ve *zpřístupňování díla v nehmotné podobě*. Tyto způsoby užití se označují jako užití bez vztahu ke kopiím. Zahrnují jednání, kterými je dílo zpřístupňováno pro přímé, tedy nepozdržené užití (vnímání, studium, sledování, poslech) veřejností. Tyto způsoby užití jsou souhrnně označeny jako sdělování veřejnosti (§ 18 AZ). Do sdělování veřejnosti patří způsob užití označovaný jako „*making available*“, dále živé provozování a jeho přenos, provozování ze záznamu a jeho přenos, vysílání rozhlasem nebo televizi a jeho přenos a provozování rozhlasového a televizního vysílání.

„*Making available*“ - zákonodárce pro tento způsob užití neužívá vůbec žádný speciální pojem - je zpřístupňování díla způsobem, že k němu může mít přístup kdokoli na místě a v čase podle své vlastní volby zejména počítačovou nebo obdobnou síť (§ 18 odst. 2 AZ). Pojem „kdokoli“ není právě zdařilým překladem anglického výrazu „*member of the public*“, a je proto nutné jej vykládat tak, že „kdokoli“ může být i jedna konkrétně určená osoba, která je ve vztahu k tomu, kdo zpřístupňuje dílo veřejností. Jedná se o typický, nikoliv však jediný způsob užití díla na internetu. Zahrnuje jednak zpřístupnění rozmnoženiny díla na webovské stránce, ale zároveň i zaslání rozmnoženiny díla elektronickou poštou.

Živým provozováním díla se rozumí zpřístupňování díla živě prováděného výkonným umělcem, zejména jím přednášeného literárního díla, živé produkce hudebního díla s textem nebo bez textu, anebo živě scénicky předváděného díla dramatického či hudebně dramatického, choreografického nebo pantomimického. Přenosem živého provozování díla se rozumí současné zpřístupňování živě provozovaného díla pomocí reproduktoru, obrazovky nebo podobného přístroje umístěného mimo prostor živého provozování (§ 19 AZ). Provozováním díla ze záznamu se rozumí zpřístupňování díla ze zvukového nebo zvukově obrazového záznamu pomocí přístroje. Přenosem provozování díla ze záznamu se rozumí současné zpřístupňování díla ze záznamu pomocí reproduktoru, obrazovky nebo podobného přístroje umístěného mimo prostor provozování ze záznamu (§ 20 AZ). Živé provozování a jeho pře-

nos, jakož i provozování ze záznamu a jeho přenos nejsou s ohledem na tematiku potřeba blíže vysvětlovat.

Vysíláním díla rozhlasem nebo televizí se rozumí zpřístupňování díla rozhlasem či televizí a jiné takové zpřístupňování díla jakýmkoli prostředky sloužícími k šíření zvuku či obrazu a zvuku nebo jejich vyjádření bezdrátově nebo po drátě, včetně šíření po kabelu nebo vysílání pomocí družice, původním vysílatelem (§ 21 AZ). Definicí je potřeba v zájmu srozumitelnosti doplnit tak, že vysíláním je vždy zpřístupňování díla v reálném čase v určitém „programu“, jehož struktura je určována vysílatelem. Kromě klasického televizního a rozhlasového vysílání zahrnuje samozřejmě i vysílání po internetu, a to konkrétně formou tzv. webcastingu.

Přenos rozhlasového a televizního vysílání je vymezen jako zpřístupňování díla současným, úplným a nezměněným přenosem vysílání díla rozhlasem nebo televizí, uskutečňuje-li je jiná osoba než vysílatel takového vysílání (§ 22 AZ). Nejedná se zdaleka jen o kabelový přenos, ale také o různé formy bezdrátového přenosu vysílání (např. systém Direct to Home) nebo internetový přenos formou tzv. simulcastingu.

Provozováním rozhlasového či televizního vysílání se rozumí zpřístupňování díla vysílaného rozhlasem či televizí pomocí přístroje technicky způsobilého k příjmu rozhlasového či televizního vysílání (§ 22 AZ). Přes poněkud zavádějící označení se jedná o „televize a rádia v místnostech veřejnosti přístupných“. S ohledem na poměrně širokou definici rozhlasového a televizního vysílání v autorském zákoně, tedy zahrnující i vysílání po internetu, je otázkou, zda „přístrojem technicky způsobilým“ není i počítač se zvukovou kartou připojený na internet a tedy, zda zpřístupnění počítačů zapojených na internet v počítačové studovně či internetové kavárně není právě provozováním rozhlasového či televizního vysílání.

5. Režimy užití díla

Autorský zákon stanoví obecně, že užití díla lze jen se svolením autora s tím, že zákon výslovně upravuje ty případy, kdy lze užití díla i bez takového svolení. Z pohledu osoby, která užívá autorské dílo, lze rozlišit tři základní režimy užití autorského díla.

První skupinu tvoří ty způsoby užití, u nichž autorský zákon vyžaduje svolení autora, tedy užití díla lze v těchto případech pouze uzavřením licenční smlouvy s autorem. Jedná se o *užití díla „pokrytá“ tzv. výlučnými právy autora*. Druhou skupinu tvoří ty způsoby užití, u nichž přímo ustanovení autorského zákona nahrazuje svolení autora s tím, že zároveň stanoví povinnost uživatele zaplatit autorovi za takové užití odměnu. Jedná se o tzv. *úplatné zákonné licence*. Třetí skupinu tvoří ty způsoby užití, u nichž ustanovení autorského zákona nahrazuje svolení autora a zároveň výslovně stanoví, že uživatel není povinen poskytnout autorovi odměnu za užití díla. Jedná se o tzv. *bezúplatné zákonné licence*.

5.1 Bezúplatné zákonné licence

Autorský zákon stanoví, že do práva autorského nezasahuje knihovna, archiv a jiné nevýdělečné školské, vzdělávací a kulturní zařízení

a) zhotoví-li rozmnoženinu díla pro své archivní a konzervační účely (§ 37 odst. 1 AZ) a

b) půjčuje-li originály či rozmnoženiny vydaných děl; to se však nevztahuje na počítačové programy a na rozmnoženiny zvukového nebo zvukově obrazového záznamu, ledaže jde o půjčování výlučně pro potřeby zdravotně postižených v souvislosti s jejich postižením (§ 38 odst. 1 a 2 AZ).

Bezúplatná zákonná licence ad b) se vztahuje pouze na vydaná díla. Dílo je vydáno zahájením oprávněného veřejného rozšiřování jeho rozmnoženin (§ 4 odst. 2 AZ). Půjčování nevydaných děl, kterými jsou zejména diplomové práce a díla zpřístupněná pouze na internetu, náleží do výlučného práva autora, ke kterému je potřeba jeho svolení, popřípadě svolení osoby, která ho ve výkonu jeho práv zastupuje (např. kolektivní správce).

5.2 Úplatná zákonná licence

Za užití díla podle autorského zákona se nepovažuje užití pro osobní potřebu; to neplatí pro zhotovení rozmnoženiny počítačového programu či elektronické databáze nebo rozmnoženiny či napodobeniny díla architektonického stavbou (§ 30 odst. 1 AZ). Toto „tradiční“ ustanovení doplňuje však nově ustanovení § 30 odst. 3 AZ, které stanoví, že do práva autorského nezasahuje ani ten, kdo zhotoví na objednávku pro osobní potřebu objednatele tiskovou rozmnoženinu díla na papír nebo podobný podklad fotografickou technikou nebo jiným postupem s podobnými účinky za předpokladu, že nejde o vydanou partituru díla hudebního a že řádně a včas platí odměnu podle § 25 AZ.

Tato náhradní odměna činí dle sazebníku uvedeného v příloze autorského zákona 0,10 Kč z každé černobílé a 0,20 Kč z každé barevné rozmnoženiny takto pořízené a je splatná příslušnému kolektivnímu správci, neboť se jedná o právo na odměnu, které patří k povinně kolektivně spravovaným právům [§ 96 odst. 1 písm. a) bod 4]. Kterému konkrétnímu kolektivnímu správci, popřípadě kolektivním správcům, by měla být odměna placena, zatím stanoveno není. Pravděpodobným subjektem oprávněným spravovat toto právo je DILIA, divadelní a literární agentura, která na základě dosud účinné vyhlášky ministerstva kultury č. 261/1996 Sb. vydané k provedení stávajícího zákona je vybírající organizací, pokud se týká náhradních odměn za výrobu a dovoz reprografických zařízení.

5.3 Výlučná práva

Mezi knihovnické služby, které jsou v režimu výlučných práv, patří zejména digitální doručování elektronických rozmnoženin děl. Pokud se jedná o klasické tištěné

dokumenty, je nutné je nejprve převést do elektronické podoby - zdigitalizovat. Toto převedení do elektronické podoby má povahu rozmnožování ve smyslu ust. § 13 AZ, neboť se jedná o zhotovení trvalé a přímé rozmnoženiny v elektronické formě, a to za účelem zpřístupňování díla prostřednictvím této rozmnoženiny.

Samotné digitální doručování dokumentu pak probíhá zpravidla třemi základními způsoby. Buď je rozmnožena

- a) zaslána čtenáři jako příloha elektronické pošty, nebo
- b) zpřístupněna na intranetu – vnitřní síti knihovny čtenářům, nebo
- c) zpřístupněna na internetové stránce knihovny, a to tak, že k ní má přístup
 1. volně kdokoli prostřednictvím počítačové sítě anebo
 2. pouze individuálně určený čtenář, který musí zadat své uživatelské jméno a heslo, aby si mohl dokument „stáhnout“, tedy pořídit trvalou rozmnoženinu pro svou osobní potřebu.

Všechny výše uvedené způsoby digitálního doručování jsou „*making available*“ - sdělováním veřejnosti ve smyslu ust. § 18 odst. 1, 2 AZ. Procesem digitálního doručování tedy dochází k užití díla jeho rozmnožováním a sdělováním veřejnosti. Pro digitální doručování dokumentů je nutno v souladu s ust. § 12 odst. 1 AZ uzavřít příslušnou licenční smlouvu s autorem díla, popř. kolektivním správcem, který od Ministerstva kultury ČR získá oprávnění k výkonu kolektivní správy tohoto práva. Minimálně pro přechodné 3měsíční období (do konce února 2001) by mohla být tímto subjektem DILIA, neboť v jejím dosavadním oprávnění k výkonu (dnes) hromadné správy v oboru literárním je uvedena i oblast vysílání (literárních) děl rozhlasem a televizí nebo jejich šíření jinými technickými prostředky. Digitální doručování, tedy „*making available*“ - sdělování veřejnosti ve smyslu ust. § 18 odst. 2 AZ, je nepochybně právě takovým šířením jinými technickými prostředky.

Právní úprava digitálního doručování v autorském zákoně vychází ze znění doplněného návrhu směrnice o harmonizaci některých aspektů autorského práva a práv souvisejících s právem autorským v informační společnosti z května 1999. Recitál 28 tohoto návrhu stanoví, že „členské státy mohou upravit výjimky (z práva autorského) pro zařízení přístupná veřejnosti, jakými jsou knihovny a obdobné neziskové instituce...; tato výjimka nezahrnuje užití v kontextu online doručování chráněných děl nebo jiných předmětů ochrany...; proto členské státy podpoří uzavírání specifických smluv nebo licencí (tzn. rámcové nebo hromadné smlouvy) tak, aby při zachování rovnováhy (tj. zájmů nositelů práv, uživatelů a „spotřebitelů“) napomáhaly těmto zařízením a šířícím se službám, které poskytují“.

Tento recitál předjímá existenci zvláštní licenční smlouvy, a to kolektivní smlouvy ve smyslu ust. § 101 odst. 4 AZ mezi sdružením knihoven a kolektivním správcem, která by upravila zejména podmínky šíření děl a sazby odměn. Právě při těchto kolektivních smlouvách by se měl uplatnit nový institut zprostředkovatele kolektivních a hro-

madných smluv podle ust. § 102 AZ. Zprostředkovateli ve smyslu citovaného ustanovení autorského zákona by měli být nezávislí odborníci jmenovaní Ministerstvem kultury ČR s přihlédnutím k návrhům kolektivních správců a uživatelů, popř. jejich sdružení.

6. Závěr

Je třeba upozornit, že autorský zákon nebude o nic víc „přísnější“ než zákon účinný do 30. 11. 2000 (zákon č. 35/1965 Sb., o dílech literárních, vědeckých a uměleckých, ve znění pozdějších předpisů), který upravuje bezúplatnou zákonnou licenci pouze pro půjčování a pořizování rozmnoženin pro osobní potřebu, nikoliv však už pro pořizování tiskových rozmnoženin na objednávku pro osobní potřebu kohokoli jiného ani pro digitální distribuci.

Závěrem bych ještě ráda upozornila, že dne 15. září 2000 bylo Radou Evropské unie přijato společné stanovisko k návrhu výše citované směrnice. Během projednávání návrhu v Evropském parlamentu doznal největších změn článek 5, který upravuje výjimky neboli omezení práva autorského. Pro oblast knihovnických služeb je nepochybně zajímavé znění čl. 5 odst. 3 písm. n) stanovující, že členské státy mohou poskytnout výjimky z práv podle čl. 2 (rozmnožování) a 3 (sdělování veřejnosti) v případě užití díla sdělováním veřejnosti (včetně „*making available*“) pro účely výzkumu nebo soukromého studia individuální osobě jednoúčelovým terminálem umístěným v budově zařízení jako jsou veřejně přístupné knihovny, vzdělávací zařízení, muzea anebo archivy, které nejsou určeny pro přímý nebo nepřímý hospodářský nebo obchodní prospěch bez ohledu k nákupním nebo licenčním podmínkám vztahujícím se k jejich sbírkám. Jedná se o zaktování možnosti stanovit výjimky, tedy režim bezúplatné zákonné licence pro poskytování těchto služeb nedistančně, tedy na uzavřeném okruhu v budově (areálu) knihovny. Bude-li toto znění skutečně přijato, bude otevřena možnost novelizovat v tomto duchu i autorský zákon. Zejména možnost bezúplatné zákonné licence pro takovéto zpřístupňování autorských i neautorských databází by byla výraznou a knihovnami jistě vítanou změnou.

Pozn. red.: Autorka je právnička, která donedávna působila v Ochranném svazu autorském.

■ ■ ■ ■ ■